

rin Petersen (2), jf. *køresvend* Koldingegnen o. 1880 (3), *korekusk, -hoppe* Viborgegnen 1890 (4), *hestekører* VFyn (5), *plovkører* ØFyn, Lolland (6), *hyphest* ØMøn (7), *plovkørfugl* 1878ff (8); fuglen råber »kør te [til], kør te!« (9); når bønderne hentede tørv i Broksø mose ved Haslev og de om morgenens hørte fuglen sygne »kør til, kør til!« kan det nok være der blev læsset i en fart, for så ville det begynde at regne før middag (10).

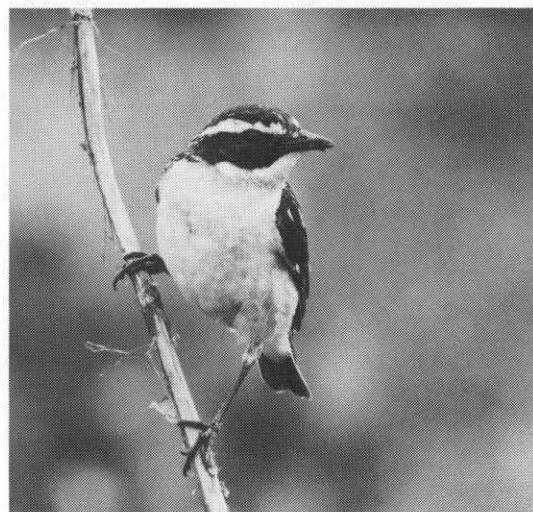
Mosefugl SVJylland (11), *håremand* Varde (12), sml. rødhals s. 332, *tidselprins* Bjerringbro (13), *gråbonespurv* Tim ved Holstebro 1886 (14), gråbone = bynke; *lyngsmutte* ØJylland (15), *bifugl* SJylland, Mors (1811ff; 16); når den fløj mod vindeerne kom snevejr (17), *boskajælpe* Bornholm (18).

Litterær stemmetydning: å, giv mig tid lidt! (19).

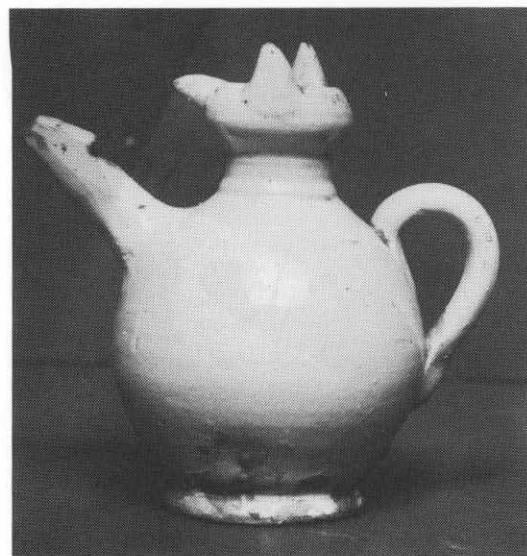
»Bynkefuglen, den brogede lille poet, løfter sig fra malurtklyngen på diget, flagrer en favn i vejret og kaster sin enkle melodi ud i blæsten« *Martin A. Hansen* (20).

Peter Ommerbo, *Bynkefuglen* (19).

LITTERATUR: (1) 451 151; (2) 683b 66f; (3) 794 7,232; 212c 2,167; (4) 133 21; (5) 160 1904/27:964; (6) 160 1904/28:1103 (1886); 388; 138b 61; (7) 388; (8) 683b 67; 756 6,169; (9) 794 7,232; (10) 794 7,231f; (11) 160 1904/27:2694; (12) 287b; (13) 169 3, 1930-31,148; (14) 160 1904/27: 2539; (15) 794 3,158 og 12,153; 169 2,1925-29, 30 (Skanderborgegnen); (16) 212c 1,72; 770 195f; (17) 794 3,69 (Silkeborg); (18) 84 1,76; (19) 657b 58; (20) 300h 134.

Bynkefugl. BIOFOTO/Benny Génsbol.

„Nattergal“ eller vandfløjte ca. 1850 brugt som legetøjsinstrument. Dansk Folkemuseum, Brede.

Nattergal, *Luscinia luscinia*

Den lille spurcefugl har brungrå overside, som på halsen og svingsfjerene er lidt rødlig, og hvidgrå til gullig underside med mørkere pletter; halen er rødbrun. Alm. ynglefugl på øerne og hyppig i ØJylland; Bornholm kaldes »nattergalenes ø« (1). – Danmarks Dyreverden 8, 193-95.

Der kendes ingen arkæologiske fund af fuglens knogler, men den kan være indvandret i atlantisk tid (6000-4000 f.Kr.), da klimaet skiftede fra tørt fastlandsklima til varmt fugtigt øklima. At den i vore middelalderlige skrifter altid omtales med former af tysk nachtigall kunne tyde på, at den sent, måske først fra midten af 1700-t, blev alm. kendt (2).

Nattergal, gammeldansk naktergale, fra tysk af vestgermansk nahtagalon 'natsangerinde', efterleddet er verbet gale (3); fuglen synger også om dagen.

Som personilnavn *Nachtegal*, *Nachtergale* 1300-1400-t (4); indgår i stednavnet Nattergal (vel opr. Nattergalebjerg) 1778ff Felsted s. Sønderjylland (5).

Hummel-, humledrossel Fyn o. 1700 (6), *nattergal-vipstjert* 1809 (7); *fjældstang* 1591, *fjælstav* o. 1700 (også grønirisk), *fjel(d)stavning, -stavn,* *fjældstavn* Bornholm (8) af uvis oprindelse; »ha-

vende sin stavn eller værested på fjeld» (1804; 9); på Bornholm er fjeldstavn også et lerkar med pibetud; når det er fyldt med vand og der blæses i tuden, frembringes en klukkende lyd, som ligner nattergalens (10).

Færøerne: náttargali, -galur; Grønland: unnuariannguaq, hørende til unnuaq 'nat' (11).

LITTERATUR: (1) 84 1,76; 396 17,1945,54-56; (2) 548 416f; 434 3, 199 jf. 281b 52; (3) 626 264; (4) 363 2,2, 763; 474 19,211; (5) 156 6,432f; (6) 170 1909,63; (7) 439d 252; (8) 434 1,554; 170 1909,63; 860 17; 785 216; (9) 801 58; (10) 203 73 (Rønne); (11) 660 230.

SANGEN, KALENDERREGLER

Nattergalen begynder at synge når træerne springer ud, og synger derefter næsten uafbrudt i 50 dage og nætter; mod regn synger den hele tiden og særlig kraftigt om morgenens (1648; 1). På NFyn hed det, at den indfandt sig eller begyndte at synge, når tjørnen stod grøn (2), på Falster når tjørnen blomstrede (3). Den tier, når hveden op-hører med at gro (Holbæk 1886; 4), og når der dør én i det hus, den opholder sig ved (Sædder ØSjælland 1884; 5).

»Af nattergale er her [Lolland] i den første halve del af sommeren en sådan mængde, at en traurig må opmuntres ved at fare, især mod aftenen og morgenens, forbi eller igennem skoven ... jeg har ved deres sang tit holdt stille og har haft de sødeste forlystelser (1776; 6).

»Dæmpet begynder han; med med ét tager sangen til i styrke. Bløde fløjtetoner veksler med overraskende stærke slag; midt i den muntreste kvidren falder han ind med dybe, klagende toner og slutter så de smeltende akkorder af med raske, rullende løb« *Svend Fleuron* (7).

»Dens gennemtrængende stemme, hvis kraft hos en lille fugl er i sandhed forbavsende, gør den som stuefugl besværlig for nervesvage personer« (1852; 8). »Hvis et menneske havde et sådant stemmeomfang i forhold til sin vægt ville Nina og Frederik, hvis de sang på Rådhuspladsen, blive lyttet til i Amsterdam, Prag og Oslo. Karen Blixen (8a).

Nattergalen synger fra 11. eller 12. maj og til 11. juni, 12. maj skal den have sin fulde stemme (Fyn; 9); det er først den 12. maj om aftenen eller ved midnat, den har alle sine tolv stemmer (strofer, triller) (10), »alle sine triller i fløjten« (Bornholm;

Syngende nattergal. BIOFOTO/Arthur Christiansen.

11); nattergalen har syv stemmer (Nørup Sjælland; 12), ni stemmer (Lolland; 13).

Den 12. maj skulle man på V og SFyn ud og høre nattergalen (14); ungdommen gik i flok i skoven »for at fange nattergalen« (15); i Brahetrolleborg s. gjorde man det pinsedag (16); man kørte i Frederiksgave skov for at høre, om den havde fået alle tolv stemmer (17), »den største fornøjelse er den 12. maj, når man skal ud og høre nattergalen i skoven, da kommer man sammen fra hele sognet« (Turup o. 1900; 18). Det var på Køng-egnen skik, at ungdommen samledes om aftenen den 12. maj et sted, hvor der var skov eller krat, for klokken 12 midnat at høre fuglens tolv stemmer. Nogle syntes, at nattegalen den aften slog triller »så store som vognhjul« (19).

Fra Fåborg gik de ældre til Tornehaverne (småkrat) nordvest for byen, de unge til den skovklædte bakke Ulfbjerg længere østpå; i Åstrup s. gik man til sognets eneste skov, Nakkebølle Enemærke (o. 1925-20).

Foreninger og dagblade arrangerer hvert år «nattegalette» (2).

LITTERATUR: (1) 919 63,140; (2) 725 394,558;
(3) 281c 162; (4) 160 1904/28:227; (5) 160
1904/28:507; (6) 728 1,15f; (7) 222n 52; (8) 451
173; (8a) 71c 28; (9) 794 4,1885,157; 436c 77;
328b 85; (10) 794 4, 160 og 7,59; 464f tb. 1,148;
725 394,558; 160 1904/28:851 (1892), 948 (1885)
m.fl.; (11) 415 1944,22; (12) 160 1904/27:2326
(1884); (13) 160 1904/27:701; (14) 794
4,1885,157 (Assens); (15) 160 1906/43:
1005,1006,1059; (16) 160 1906/43:1058; (17)
464q 129; (18) 160 1906/43:1001; (19) 794
6,1886,77; (20) 328b 85f; (21) 438d 63-71.

STEMMETYDNINGER

Morten, mælk og brød, mælk og brød, kør i ring,
kør i ring, stik stor (Fyn? o. 1700; 1); Murti [Morten],
Murti! hvad vil du, hvad vil du? ha' pulver,
ha' pulver! stik-stik-stirre [eller: storrel!] (2).

Nattergalen råber efter ankomsten til bonden: så byg, så byg! (1794; 3), så byg, så byg, kulleiev! (Sjælland; 4), så byg, så byg, så byg! a' dig om, fra dig om! stå stille! prrr ...! (Maribo; 6); plovdræng, plovdræng! hent bæster [hestene], hent bæster! la' [spænd] for, la' for, la' for! tag mig svøben, tag mig svøben [pisken]! kør, kør, kør, kør, så byg, så byg, så byg, prrr! (Lolland; 7); små drenge, små drenge! stat op, stat op! tag tømmen, tag tømmen! så byg, så byg, så byg, korr ...! (SFyn; 8); pige og dreng, pige og dreng, gå i seng, gå i seng! stå op tid-lig, stå op tid-lig! så byg, så byg! kør hesten frem! prrr! stå! (Lolland; 9).

Indtil midten af 1800-t samledes Voldtoftes ungdom den 12. maj ved »den røde høj« i skoven for at høre nattegalens vise (12):

Kom hit, kom hit –
strang han vil plyndre, han vil plyndre
pyt, pyt, pyt –
stik ham! stik ham! stik ham!
han er for lille, Valdemar!
han er for lille, Valdemar!
han er stor nok, han er stor nok!
pyt, pyt, pyt!
Absalon! Absalon! Absalon!
væk er han, væk er han ...
pyt, pyt, pyt!

Sara, Sara! gift dig, gift dig! a tør it', a tør it! å skidt, å skidt! stikken pløk, sikken pløk (Åstrup Sønderjylland; 13); David, David! sikken pig', sikken pig', sikken pig'! hvor, hvor, hvor, hvor? dér, dér, dér, dér! dik [eller:stik] hend', dik hend', dik hend', dikke dikke dikke dikke drrrr! (Sundeved; 14)

Lille pige, våd i særken, tririum, tririum trit! (Fyn; 15); fire hvide piger i vor skov, smid dem om, smid dem om! kryb på dem, kryb på dem! ha-ha-ha! (Slætten NVFyn; 16).

»Hvis man forstod, hvad nattergalen synger, så blev den vist ud af skoven« *Mogens Lorentzen* (17).

H. C. Andersen omskriver i Peiter, Peter og Per (1868) stroferne til: kluk! kluk! zi ti! lo lo li! –

Vilhelm Pedersens træsnit til H. C. Andersens „Nattergalen“

Kejseren i H. C. Andersens eventyr „Svinedrengen“ præsenterer prinsens gaver – en rose og en nattergal – for sin datter. Illustration af Hans Tegner.

»Det er almindeligt at føle nattergalens sang ved modig; i mit øre lyder den som en drilsk og dristig, humørspruttende glanspræstation: »Nu skal I høre, hvor jeg kan – kluk-kluk-kluk-kluk, hy-yh, hy-yh, zrrr – kan du stikke den? Knud Hee Andersen (18). »Slidt og lidt ... · Kys mig tit! · Lev og lyt! Lyt,Lyt: · hjertet slår · fuldt af vår. · Alt er nyt: · jeg og du · lever i et nyfødt nu« Valdemar Rørdam (19).

LITTERATUR: (1) 170 1909,63; (2) 847 4,1823,186; 683b 179; (3) 882 4,343; (4) 794 4,158; (5) 160 1906/23: 737; (6) 524 31,1943,150; (7) 388; (8) 794 9,213; (9) 524 1944,274; (10) 794 1,107; 464j 113; 785 218; 51 10/3 1952; (11) 794 4,74; (12) 160 1906/23: 1008 (1882); (13) 160 1904/27: 3019 (1883); (14) 160 1904/28:3243 (1884); 464 9, 83; (15) 794 1,107; (16) 160 1904/28: 948 (1885); (17) 531e 18; (18) 16c 70; (19) 753x 20.

EVENTYR, LEGENDE

H. C. Andersen omtaler nattergalen (ofte sammen med rosen) i eventyrene Svinedrengen (1842), En Rose fra Homers Grav (1842), Nattergalen (1844), Bedstemor (1845), Nabosfamilierne (1847),

Lygtemændene er i Byen (1865), Hvem var den lykkeligste? (1868).

Et eventyr fortæller om en rose,
som nattergalens blod gav dobbelt glød.
En såret sanger, med en torn i brystet,
forskønned livet ved sin egen død.
Thi mørkere og mere rød blev rosen
for hver en dråbe fugleblod den drak.
Og renere steg nattergalens stemme
jo dybere i hjertet tornen stak.

Hans Hartvig Seedorff (1).

I et eventyr skal en karl tjene en trold indtil nattergalen synger i haven; troldens kone agerer fuglen og bliver skudt ned af karlen (2), sml. gøg s. 197. Prins giver sin brud en nattergal (3). Der græssede et lam ved den tornebusk, hvorfra Moses-barnet lå, og en lille tot uld kom til at hænge på grenen. Nattergalen brugte ulden til sin rede og sagde, at fra den dag skulle busken bære roser (4).

LITTERATUR: (1) Udv. digte (1952),197; (2) 794 10,22-26; (3) 464b 348; (4) 464g ny rk. 2,1,168 (Bindslev).

Ligger nattergalens øjne, galde og hjerte under hovedet, kan man ikke falde i søvn (1533; 1). Bedre at høre nattergalen end at se Syvstjernen = sommeren er bedre end vinteren (A. S. Vedel, d. 1616; 2). Han synger som en nattergal, der bider får = om ræven (3). Nattergal = slang for god porcellænsmalerinde; også et lunende skulderklap til hospitalspatient (oprindelig en oversættelse af navnet på sygepleje-pioneren Florence Nightingale) (4).

LITTERATUR: (1) 673 3b jf. 434 3,199; (2) 561 1,53; (3) 561 2,225; 168 6,1932,14 (kragen); 423 (Nr. Nissum); (4) 76c 58,120.

FOLKEVISER

Jeg ved vel, hvor der stander en lind
med blade dejlig og grønne.
Derudi bor en nattergal fin,
som liflig mon røre sin tunge.

En ridder hører den synge, at den er hans elskede pige, som blev forvandlet af en ond stedmoder; han drikker fuglens blod og fortryllelsen hæves (1).

»Jomfruen i Fugleham«: dér [i skoven] synger så lidén en nattergal · udi en lind så grøn ... Mand får fuglen til at æde af sit kød, og den bliver til en smuk jomfru (2); Nattergal sendes til Kongen: farvel, du ædle nattergal · med din sode og røde sang, · far til min herres kongelig' sal, · du klage for ham min tvang [kærlighed] (3).

Søster beder broder: du skulle være det skønneste træ, · der stande kunne på hede, · og jeg ville være en nattergal fin · og bygge deri min rede (4). Strofe optegnet 1656: den nattergal på kvist · lever foruden tvist · så længe hun må bo · med magen sin i ro (5).

En nattergal kan fortælle brudgom, om hans brud er jomfru eller ej (6); »Børnefødslen i Lundens«: kvinde skal føde i dølgsmål hjulpet af sin elsker: men da han kom den vej så lang, · da sad der to nattergale og sang; · Rosenelle hun ligger i lunden død · med to små sønner i sit skød (optegnet i Thy 1855; 7).

LITTERATUR: (1) 153 nr. 57-58; 464 11,25-33; 878 201-03; (2) 153 nr. 56; 144 41-43,262; (3) 144 232-35 sml. 287 (ms.1571-80); (4) 242 2,86; (5) 284 207; (6) 153 nr.275; (7) 144 133 jf.274; 534c 190.

PROSA OG POESI

Den forener i sin sang alt det skønne, bløde, blide,

„Nattergal“ er et slangudtryk for en dygtig porcellæns-malerinde.

stærke og overraskende i de andre fuglesange og sætter derved den følsomme tilhører i forbavsende henrykkelse. Thi enhver må tilstå, at denne ud-søgte rigdom af harmonisk afveksling, denne stemmes fylde og kraft, disse minutlange, melan-kolske, vedvarende, stedse stigende, snart gjaldende og i rask rullende løb overgående, snart blidt endende toner virkelig har noget fortryllende ved sig, så at de, hørt på en skøn forårsmorgen eller en skøn stille aften, vækker de mest ophøjede følelser *Niels Kjærboelling* (1).

Denne lille hulde fløjtenist, hvis klare, underlig yndige slag går gennem øret ind i sjælen for at vække både vemoedsfølelser hos vandreren. *R. Philipp* (2).

Nattergalen trillede, klynkede, klukkede en smeltende amoroso *St. St. Blicher* (3); mange strenge har den ikke på sin harpe, men den slår med en fylde og klarhed, der har hensat mennesker i beundring fra tidernes morgen, og som synes at overgå al forstand *N. J. Tortzen* (4).

Det beskæres vist kun de største poeter at kappes heldigt med nattergalen i sang. Former lyrikeren i hele sit liv blot én strofe, der har duft og tyngde som en af fuglens sukke, må hanprise sin skaber. *Christian Elling* (5). Nattergalens toners kraft, skønhed, velklang og afveksling overgås ikke af sangen hos nogen anden fugl *O. Helms* (6); i stemmens fuldendte skønhed [synes] stroferne bevægende af alle dybe og ædle følelser: smeltende vemoed, underlig længsel, tillidsfuld fortrøstning og stille